

pině, při interpretaci výsledků je nutné počítat se zkrácením způsobeným těmito jevy. Základní empirický materiál tvořily přepisy audio- či videozáznamů těchto diskusí, na které byl aplikován stejný analytický rámec jako na materiály politického a soukromého diskurzu. Účastníci diskusí na téma rakouská národní identita nebyli vybráni tak, aby tvořili reprezentativní vzorek rakouské populace, autoři však nechali účastníky vyplnit krátký dotazník zachycující věk, profesní a sociální status, politickou orientaci a další „kontextová“ data.

Pro zachycení „subjektivní“ recepce diskurzivní konstrukce rakouského národa byla zvolena technika kvalitativních rozhovorů. Celkem bylo provedeno 24 rozhovorů, které sice pokrývaly poměrně širokou škálu profesí, věkových a národnostních skupin, nelze však hovořit o reprezentativním vzorku rakouské populace. Rozhovory byly koncipovány jako otevřené: tematicky byly strukturovány do deseti oblastí (skupin otázek), v rámci kterých byl respondentovi ponechán poměrně široký prostor. Stejně jako v případě skupinových diskusí byly za vstupní materiály pro další analýzu považovány kompletní doslovné přepisy rozhovorů zachycující kromě obsahu rozhovorů i všechny pauzy, citoslovce či opakování slov. K těmto rozhovorům bylo přistupováno jako ke svěbytné formě interakce a autoři věnovali protořádkou pozornost obsahu diskurzu (co bylo řečeno). Autoři studie se snažili dosáhnout ideálu „přirozené interakce“ tím, že vedli rozhovory jako otevřené, zároveň kladli velký důraz na neformálnost atmosféry a prostředí, ve kterém se rozhovory vedly (naprosta většina probíhala doma u respondentů). Respondenti byli dokonce povzbuzováni k rozvinutí svých odpovědí do celistvých vyprávění či k ilustraci svých tvrzení pomocí „příběhů ze života“. Podobně jako u skupinových diskusí následoval i po rozhovoru krátký dotazník zachycující demografické, sociální, profesní, etnické či jiné pozadí dotazovaného, který umožnil interpretovat rozhovor v širším kontextu, v němž se dotazovaný nachází.

Analýza způsobu konstrukce národní identity

Na všechny tři výše zmíněné oblasti zdrojových dat (politický, polověřejný a polosoukromý diskurz) byl s menšími obměnami aplikován jednotný analytický rámec. Tento rámec se skládá ze tří vzájemně propojených dimenzí analýzy: obsah, strategie, prostředky a formy realizace (viz též Wodak, 2001b, s. 72–73).

Představu o jednotlivých krocích a procedurách, které vedou k této „trojdimenzionální analýze“ získáme při pohledu do textu Wodakové (Wodak,

2001b): V prvé řadě je třeba shromáždit dostatek informací o historickém, sociálním, politickém či psychologickém kontextu zkoumaného textu. Následuje identifikace žánru a témat, která je doprovázena sběrem etnografických dat a zkoumáním mezidiskurzivních a mezitextuálních vazeb na jiné texty na podobné téma, na texty využívající podobné argumenty atp. V třetím kroku navrhuje Wodaková vyhledat využitelné teorie, kterými se nejrůznější sociálněvědní disciplíny snaží zachytit zkoumaný fenomén (např. konstrukci národní identity) a formulovat výzkumné otázky (viz pět tematických oblastí níže). Význam odpovědí na výzkumné otázky je interpretován s pomocí výše zmíněných teoretických přístupů, přičemž Wodaková obhájí hermeneutický přístup ke vztahu mezi teoriemi a empirickým materiálem. Posledním krokem je shrnutí výsledků do diagramu zachycujícího kontext specifických textů a do široké interpretace odpovídající na výzkumné otázky (Wodak et al., 1999, s. 93).

Obsah

Na základě studia teoretické literatury na téma konstrukce národní identity a s pomocí několika pilotních studií (dva pilotní rozhovory a jedna pilotní skupinová diskuse) bylo formulováno pět tematických oblastí, které jsou úzce svázány s konstrukcí rakouské národní identity (Wodak et al., 1999, s. 30):

- jazyková konstrukce *homo austriacus*;
- příběhy a vyprávění o společné politické minulosti;
- jazyková konstrukce společné kultury;
- jazyková konstrukce společné politické přítomnosti a budoucnosti;
- jazyková konstrukce „národního kolektivu“.

Autoři zjišťovali jaký obsah je vkládán do těchto pěti tematických oblastí konstrukce rakouské národní identity. Například v rámci tematické oblasti „konstrukce společné minulosti“ bylo zkoumáno, v jaké podobě se v diskurzu objevují zakládající mýty, mýtické postavy, obrazy politického úspěchu, častá prosperita a stability, či naopak porážky a krize. Zvláštní pozornost byla věnována interpretaci nacistické minulosti („Rakušané jako pachatelé“, nebo „oběti národního socialismu“).

Strategie

Wodaková se spolupracovnice se hlásí k „umírněnému“ determinismu, který na jednu stranu bere v úvahu skutečnost, že jednání aktérů je podmiňováno socializací do nadindividuálních společenských struktur, na druhou stranu poskytuje prostor pro individuální rozhodování jednotlivce. Jednání tak osciluje mezi automatickou reprodukcí zvyklostí a pravidel a svobodným volným aktem. V případě, že bychom přijali strukturálně-deterministickou pozici, zbavili bychom jednotlivce jakékoliv odpovědnosti a **kritická** diskurzivní analýza by ztratila smysl. Autoři zároveň předpokládali, že strategické chování („manipulace diskurzem“) bude nejvyšší na úrovni politického diskurzu a nejnižší v případě polosoukromých rozhovorů.

Diskurz je tedy chápán jako společenská aktivita, která má dopad na ostatní elementy společenské reality. Podle vztahu ke stávající sociopolitické realitě (stávajícímu vnímanému statu quo v konstrukci národní identity) lze rozlišit přinejmenším pět základních skupin strategií využívaných v konstrukci národní identity: konstruktivní strategie, relativizační či ospravedlňující strategie, reproduktivní (zvěčňující) strategie, transformáční strategie a destruktivní (rozrušující, bagatelizující) strategie (Wodak et al., 1999, s. 199–200; tyto skupiny strategií jsou spíše orientační a v textech od Wodakové a jejích spolupracovnic se lze setkat i s jiným členěním: viz De Cillia, Reisigl a Wodak, 1999, s. 160; Wodak, 2001b, s. 73). V rámci těchto skupin lze identifikovat jednotlivé dílčí strategie. Například k destruktivní a demytologizační stávající národní identity či jejích elementů lze využít asimilaci (zdůraznění mezinárodní stejnosti, podobnosti), heteronomizaci (demytizace zakládajícího mýtu tím, že je prezentován jako produkt vnějších okolností: „rakouská neutralita je důsledek rozhodnutí SSSR“), podobně třeba „československo je produktem versailleského míru“), negativní prezentaci (zdůrazňování negativních národních specifík) a další strategie (Wodak et al., 1999, s. 42).

Prostředky a formy realizace

Poslední dimenzí diskurzivní analýzy Wodakové a jejích spolupracovnic jsou lingvistické prostředky využívané k realizaci výše zmíněných strategií. Autoři hledali lexikální jednotky a syntaktické prostředky, které slouží ke konstrukci sloučen, jednoty, stejnosti, rozdílu, specifčnosti, původu, kontinuity, změny apod. Tato dimenze má nejlépe k tradičnímu lingvistickému pojetí diskurzivní analýzy, jak je známe ze sociální psychologie. Analýza se zaměřuje na způsob zobrazení osob, prostoru a času na úrovni syntaktické

struktury věty (např. využití větných členů), všimá si i takových prvků řeči, jako je zaváhání, přerušení toku řeči, přechmutí, narážky, využití přímé či nepřímé řeči apod. V této dimenzi analýzy je využita argumentační teorie, konkrétně koncept *topoi*, který můžeme definovat jako části argumentace, pravidla, která ospravedlňují a zajišťují přechod od tvrzení a argumentu k závěrečnému úsudku (Wodak, 2001b, s. 74–77).

Jazykové znázornění společenských aktérů (individuálních či skupinových) je důležitým tématem (kritické) diskurzivní analýzy (viz též Fairclough, 2003, s. 145–150) a ani zde představená práce není výjimkou. Autoři si všimají především jazykového znázornění osob, které jsou vnímány jako éle nové národním společenství, a také jazykových prostředků, pomocí kterých jsou vytvářeny antropomorfní kolektivní sociální aktéři (národ a stát jako lidská bytost). Například v rámci konstruktivní strategie, které se vyskytují poměrně často na všech úrovních diskurzu, lze rozlišit následující jazykové prostředky: **metonymii** (přenos označení na jiný objekt na základě souvislosti), **synekdochu** (použití významově podobného, avšak sémanticky užšího, či naopak širšího označení – „Rakousko se stalo mistrem světa“) nebo **personifikaci** (použití metafory lidské bytosti k uchopení cílové oblasti, což vede k její antropomorfizaci – „víle rakouského národa“). V rámci jazykových prostředků hraje důležitou roli deiktický výraz „my“, který lze využít doslova k „jazykovému imperialismu“, k verbálnímu připojení jednotlivých lidí (včetně mluvčího) k celistvé komunitě (blíže viz Wodak et al., 1999, s. 43–47). Největší přesvědčovací (sjednocovací) sílu mají výrazy jako „musíme se sjednotit proti...“. Jiné výrazy využívající plurálu první osoby („historie, kterou jsme prošli“, „dvě války, které jsme prohráli“) zase ke kolektivu (národu) připojují i nežijící osoby, takže kolektivní identita dostává podobu „historicky rozšířeného my“ (De Cillia, Reisigl a Wodak, 1999, s. 164).

Závěr studie

Studie ukázala, že rozsah významů asociovaných s konceptem národa je poměrně široký, mnohé z nich jsou odvozeny od definice občanství a jiných právních a demokratických institucí (*Staatsnation*), jiné čerpají z tradičního etnického a kulturního pojetí (*Kulturnation*). Modely operující s oběma pojetími jako navzájem se vylučujícími ideálními typy jsou tedy chybné. Centrálním tématem konstrukce rakouského národa byl oslavný diskurz „vznávající se z víry v Rakousko“, jehož přítomnost na všech úrovních

(veřejný, poloveřejný i kvazisoukromý diskurz) potvrzuje úspěšné vštěpování národního cítění skrze stát, školství, média a socializaci v rodině.

4.6 Zahraniční politika USA a politika identity

Analýzovaná práce Davida Campbella (1998) je typickým příkladem foucaultovské historické diskurzivní analýzy v mezinárodních vztazích. Cílem celé práce je na příkladu americké zahraniční politiky a americké identity ukázat potřebu nového pohledu na zahraniční politiku. Takového, který by bral v potaz základní tezi celé práce: „Hranice identity státu jsou udržovány znázorňováním nebezpečí, které je nedlnou součástí zahraniční politiky“ (Campbell, 1998, s. 3). Přestože Campbell nehledá univerzálně platnou teorii, snaží se určitým způsobem obhájit platnost své teze, že artikulace nebezpečí je nutnou podmínkou existence identity státu. Tato teze je následně využita ke konstrukci alternativních interpretací některých fenoménů mezinárodních vztahů (studená válka, Pouštní štít/bouře). Campbell se snaží porozumět způsobu, jakým zahraniční politika USA znázorňovala nebezpečí a zabezpečovala tak etické hranice identity, ve jménu které jednala. Jde tedy o zkoumání historického procesu „sebekonstituce“ aktéra skrze jeho vlastní politické činy. K zahraniční politice USA nepřistupuje jako k úmyslnému aktu předem daného subjektu, ale jako k politické praxi, která vytváří, produkuje a udržuje americkou identitu (Campbell, 1998, s. 8), jež teprve dává smysl (a úmysl) americké zahraniční politice. Tyto praktiky, které zavádějí hranice (mezi subjektem a těmi druhými) a ustavují smysl, je nutné chápat spíše jako „strategie bez [sebe sama si] vědomého stratega“ (Campbell, 1998, s. 62).

Empirický materiál

Empirický materiál pro Campbellovu analýzu tvoří především oficiální „zahraničněpolitické“ texty, které napomáhaly utvářet diskurzivní hranice americké identity. Za „zahraniční politiku“ ovšem považuje jakékoli jednání ve vztahu k „foreign“ v nejšířším slova smyslu – k jinakosti. Ve své analýze proto využívá četný objem historických dokumentů „zahraniční politiky“ – většinou oficiálních dokumentů, které se nějakým způsobem podílejí na tvorbě významu americké identity, na diskurzivní tvorbě etické hranice mezi subjektem (americkým vnitřkem) a jinakostí (těmi druhými, hrozbou, nebezpečným vnějším světem). Jejich škála je poměrně široká, jen pro ilu-

straci uvedme, že sem lze zařadit deníky objevitelů kontinentu, dokumenty španělských a anglických kolonizátorů (soukromé deníky i veřejné regulativy), otrokářské zákony, vojenské příkazy, veřejné texty (projevy, novinové články a smlouvy) z revoluční doby, dotazníky. Imigraci a naturalizační služby, z pozdějšího období samozřejmě i přísné tajné dokumenty Národní bezpečnostní strategie produkované Národní bezpečnostní radou během studené války. Přestože většina analyzovaných textů byla vytvořena politickými a společenskými elitami, nejedná se o analýzu politického (ve smyslu veřejného) diskurzu, jako tomu bylo u Wodakové a jejích spolupracovníků. Mnohé z analyzovaných dokumentů nebyly určeny veřejnosti. Campbell například ukazuje způsob konstrukce hrozeb v interních tajných dokumentech (ať již Kolumbových zprávách, nebo analýzách Národní bezpečnostní rady), u kterých bychom spíše než sáhodlouhé emotivní odkazy na kolektivní hodnoty hledali suchý technický jazyk expertů.

Za vstupy do Campbellovy foucaultovské historické diskurzivní analýzy je nutné považovat i teoretické a politicko-filozofické texty, které jsou běžně chápány jako neutrální nástroj k zachycení nějaké „vnější“ reality. Dominantní vědecký diskurz v podobě realismem inspirovaných vysvětlení zahraniční politiky není chápán jen jako protihráč, kterého Campbell vyzývá (a vůči kterému vymezuje svoje „alternativní interpretace“ některých událostí), ale i jako objekt jeho diskurzivní analýzy. Konkrétně ve chvíli, kdy přechází od analýzy diskurzivní konstrukce amerického státu ke kořenům státostředného realismu čtení přístupu: Hobbese, Machiavelliho či Clausewitze. Podobně jako v „empirických“ textech Národní bezpečnostní rady nachází i v Hobbesovi diskurz strachu a strategii diferenciace (mezi racionálním, dobrým a uspořádaným vnitřkem na jedné a šleňým, zlým a neuspořádaným na straně druhé), která formuje identitu státu obecně a tradiční chápání zahraniční politiky (Campbell, 1998, s. 54–67).

Analýza diskurzu hrozeb

Podívejme se nejdříve na Campbellovu analýzu optikou čtyř výše zmíněných otázek týkajících se výzkumného rámce historické diskurzivní analýzy. Campbell ve své analýze zkoumá jediný subjekt (identitu USA), k čemuž využívá především oficiální diskurz týkající se většího množství událostí rozprostřených přes velmi dlouhý časový úsek (Hansen, 2006, s. 80–81).

Shrtneme nyní hlavní rysy Campbellovy analýzy. V prvé řadě se soustřeďuje na klíčové momenty historie, kdy se americké „my“ či jeho evropský předobraz

intenzivně setkává s jinakostí: objevení Nového světa, kolonizace Irska, puritánské osídlení Ameriky, kolonizace severoamerického kontinentu, dělnické bouře a bolševismus 19. a 20. století. V těchto vypjatých chvílích je artiklace dichotomie mezi „my“ (vnitřek) a „oni“ (vnější hrozba) nejméně intenzivnější.

Za druhé, na rozdíl od lingvistických přístupů se Campbell zaměřuje na obsah diskurzu – tedy na to, co bylo v „zahraníčněpolitických“ dokumentech řečeno, a ne jakou (lingvistickou či rétorickou) formou to bylo řečeno. Tomu odpovídají hlavní výzkumné otázky: Jak je znázorněna hrozba? Čím jsou nahlášený obrázky nebezpečí, hrozby a jinakosti (segregace, odlíšnosti)?

Za třetí, jeho práce není analýzou v pravém slova smyslu, jež by systematicky (pomocí předem definovaného způsobu zpracování dat) analyzovala empirický materiál, například kategorizovala zdroje hrozeb, či dokonce poměřovala jejich význam. Způsob, jakým Campbell dospěl k interpretaci dat, zůstává čtenáři do značné míry skrytý. Campbell využívá rozsáhlý empirický materiál instrumentálně k dokumentaci svých teorií, k vyzdvihnutí užitečnosti světlých interpretace formování americké identity. Věřitelnost jeho práce nespočívá v propracované a reprodukovatelné metodě, ale spíše ve srozumitelnosti jeho interpretace a v množství dokumentů, pomocí kterých ilustruje platnost svých teorií (viz část věnovaná empirickému materiálu).

Za čtvrté, Campbellův přístup k interpretaci americké identity je spíše nepřímý: umožňuje porozumět obsahu současného amerického „my“ tím, že předkládá historický pohled na to, čeho se „my“ bálo/bojí (co považuje za hrozbu) a co si „my“ představovalo/představuje pod pojmem „oni“. Zaměřuje svoji pozornost na „geografii zla“, která vymezuje hranice mezi vnitřkem a vnějším a negativně tak vymezuje obsah americké identity. Campbell čas od času čtenáři připomíná, že tématem jeho textu je vznik a přetváření (vnitřek homogenizující) americké identity, že texty regulující „ty druhé“ (otroky v 18. století, imigranty, komunistickou hrozbu) v prvé řadě slouží k regulaci chápání pojmu „my“.

Výsledek analýzy

Campbell na příkladu vývoje americké identity ukazuje, že diskurzivní konstrukce jinakosti jako hrozby vychází z představ zformovaných v minulosti. Jak poznamenává, „dlouho před tím, než někdo snil o objevení nového světa, existovala v Evropě představa o tom, co bude nalezeno“ (1998, s. 92). Campbell zároveň zdůrazňuje strnulost diskurzu – ne každá představa či tvrzení má stejnou váhu, a svět se tedy nedá jednoduše změnit tím, že se jinak napíše, že si její jinak „představíme“. Diskurz (zobrazení a tvorba „reality“)

je organizovaný prostor, ve kterém některá tvrzení mají větší hodnotu než jiná“ (Campbell, 1998, s. 7). Hodnotu (váhu) alternativních tvrzení (znázornění hrozeb) nelze poměřovat podle korespondence k nějaké „vnější realitě“ (např. k vojenským kapacitám toho druhého), protože sama představa vnější reality je součástí diskurzu. Hodnotu a věrohodnost alternativních znázornění hrozeb určuje spíše jejich „mohutnost“, objem na ně vynaložených investic, míra jejich usazenosti.

Jak tyto obecné teze zapadají do Campbellovy interpretace vývoje identity USA? Campbell dokumentuje vliv zažitých („dobře zainvestovaných“) historických představ, obrazů a mýtů v pozdějších interpretacích jinakosti a hrozeb v amerických „zahraníčněpolitických aktech“. Příkladem může být dopad zažitých představ středověkého křesťanství o geografii a o lidstvu na interpretaci jinakosti v době obvyklé obyvatel nově objeveného kontinentu. Role, kterou hrálo pohanství a barbarství v evropském myšlení v době objevení Ameriky, výrazně přispěla k uchopení jinakosti přicházející z Nového světa (indiánů). Rozpory v přístupu k jinakosti indiánů (neznabozšití pohané čekající na pokřesťanstvení či zvrhlí barbari vyznávající dábia?) pramenily z konfrontace mezi dvěma sebeopjetými tehdejší Evropy. První z nich bylo postaveno na dichotomii křesťan/pohan, zatímco druhé na dichotomii civilizovaný/barbarský (Campbell, 1998, s. 102–103). Jiným příkladem vlivu historických obrazů nepřátel je prosakování zažitého obrazu „posunující se hranice“ a válek proti indiánům do diskurzu hrozeb o několik století později. Například hrozba spojená s dělnickým hnutím v 19. století a následně i bolševismem byla artikulována skrze rétoriku přenašející zažité představy o indiánech („anarchičtí“, „barbarští“) na novodobé „rudochy“ z řad proletariátu dělnické třídy a bolševiků. Podobným způsobem byla mytologie hranice a válek proti indiánům využita jako všem srozumitelný „popis“ hrozeb přicházejících z Vietnamu („indiánská země“).

Campbell dochází k závěru, že strategie, jakými byla utvářena americká identity skrze diskurz hrozeb a jinakosti v různých historických momentech, se podobají. V klíčových okamžicích americké historie si můžeme všimnout pocitu ohrožení ze strany aktivit toho druhého, strachu z vnitřní hrozby a podvatné činnosti. Zároveň je patrná tendence odpovídat vojenskými prostředky a v neposlední řadě i snaha vytvářet hranice mezi „my“ a „oni“ skrze nadřazenost/podřazenost (Campbell, 1998, s. 195–196). Přestože škála indvidu, skupin, idejí a způsobů chování, které v konstrukci americké identity „zaujímaly pozici Antikrista“ (Campbell, 1998, s. 133), je poměrně široká, nelze si nevšimnout přetvářavání určitých obrazů, výše zmíněných způsobů a technik vyloučení jinakosti a konstrukce hrozeb. Žádná hrozba tedy není

„nová“. Vybaven touto „propozicí“ o podobnosti v logice, ale i obsahu historických záznamů Hrozbe v diskurzu, Campbell postuluje alternativní interpretaci (či dokonce vysvětlení) studené války (viz zejména Campbell, 1998, s. 133–154), a dokonce odhad, jak může vypadat budoucí diskurz Hrozbe (Campbell, 1998, s. 169–189). Studenou válku prezentuje jako politický střet související s produkci a reprodukcí identity, ve kterém samotná existence materiálních (vojenských) kapacit SSSR hrála zanedbatelnou roli v procesu formování interpretace SSSR jako hrozby pro USA (Campbell, 1998, s. 31).

4.7 Zhodnocení

Hodnocení jednotlivých metodologií do značné míry závisí na ontologickém či epistemologickém stanovisku vědce. Kritický postoj vůči diskurzivní analýze lze očekávat ze strany výzkumníků, kteří nesdílejí ontologická a epistemologická východiska představená v úvodu této kapitoly. Kritiku vedenou z odlišných ontologických a epistemologických pozic může být výřka týkající se zanedbání vlivu fyzických, materiálních faktorů ovlivňujících politickou sféru. Nastroje diskurzivní analýzy nejsou příliš vhodné pro hledání kauzálních vazeb mezi jevy a kritiku lze očekávat i ze strany těch, kteří posuzují kvalitu, přínos a užitečnost metodologických přístupů z pozice kauzální epistemologie (King, Keohane a Verba, 1994, s. 15).

I některé další charakteristiky diskurzivní analýzy či jejích konkrétních forem lze označit buď za výhody, nebo nevýhody v závislosti na tílu pohledu. Například kritická diskurzivní analýza bývá pro svoji explicitní normativnost kritizována za zaujatost. Ta nevyhnutelně zpochybňuje přínos kritické diskurzivní analýzy k akumulaci univerzálně platného poznání. Avšak ve chvíli, kdy nepředpokládáme autonomii vědy na společenské a politické realitě a kdy chápeme každou vědeckou činnost jako svěbynnou diskurzivní aktivitu, můžeme explicitní normativnost uvídat jako snahu o sebereflexi.

Přes všechny obtíže spojené s hodnocením metodologií se pokusím formulovat obecné platné přínosy, přísliby, nevýhody a úskalí diskurzivní analýzy jako celku či některých jejích variant.

Mezi kladné stránky diskurzivní analýzy patří:

- Široká škála metod, které mohou být využity ve výzkumu vycházejícím z různých ontologických a epistemologických pozic. Na druhé straně se (meta)teoretická flexibilita snižuje ve chvíli, kdy se posunujeme od diskurzivní analýzy jako metodologie směrem ke konkrétním metodám či skupinám metod. Jak bylo naznačeno v části věnované epistemologickým a ontologickým předpokladům, jednotlivé varianty diskurzivní analýzy se staví odlišně například k možnosti hledání specifických mechanismů podobných kauzálním vztahům mezi textem a společenskými jevy.

- Detailní nástroje vhodné k analýze mnoha společenských fenoménů, jež stojí v popředí zájmu různých společenskovědních oborů: utváření identity subjektů, regulace společnosti, formování kolektivních identit a kultury, společenské vztahy a moc v těchto vztazích. Mnohé z nástrojů diskurzivní analýzy byly detailně rozpracovány v jiných společenskovědních oborech, přesto však nabízejí výsledky interpretovatelné v rámci disciplín politologie a mezinárodní vztahy. Využití metod diskurzivní analýzy z jiných společenskovědních oborů může být cestou k formalizaci diskurzivní analýzy v rámci našich disciplín. Výjimku v tomto ohledu představuje fouteantlovská historická diskurzivní analýza, která nenabízí zpracovanou metodu zpracování dat.

- Orientace na prvky společenské praxe opomíjené jinými metodologiemi – na významotvorné aktivity. Metody diskurzivní analýzy byly rozvíjeny s cílem pochopit způsob, jakým lidé utvářejí význam světa kolem sebe. Vysvětlující metodologie pracují s pevně danými kategoriemi a mají tedy tendenci opomíjet dynamiku významové struktury. Naopak diskurzivní analýza jako příklad spíše interpretativně orientované metodologie zkoumá význam, který jednotlivci a kolektivy přisuzují realitě, a proces utváření tohoto významu.

Diskurzivní analýza v současné podobě vykazuje i určité slabé stránky, mezi které je možné zařadit:

- Neukonvenost klíčového pojmu „diskurz“. Na jednu stranu jednotlivé varianty diskurzivní analýzy více či méně precizně vymezují základní pojmy (včetně pojmu diskurz) v rámci dané metody. Na druhou stranu neexistuje jednotné chápání pojmu diskurz napříč různými variantami diskurzivní analýzy. Jak je zřejmé z této kapitoly, chápání diskurzu může oscilovat od diskurzu jako společenské aktivity (promluvy) k diskurzu jako významové struktury. Pojetí diskurzu se mění v závislosti na epistemologické a ontologické pozici dané metody a na tématech, která se snaží analyzovat

(konverzace, společenské jednání, aktéři a jejich identity, společenské vztahy a moc...). Utrčité pozitivum lze spatřovat v tom, že nám definice diskurzu v rámci dané metody (jestliže je tedy diskurz vůbec definován) může sloužit jako dobrý orientační bod – při pohledu na definici diskurzu poměrně snadno zjistíme, zda daná varianta diskurzivní analýzy vyhovuje našim epistemologickým a ontologickým východiskům a tematickému zaměření našeho výzkumu.

- Nejasnost hranic diskurzu a široké spektrum analyzovaných materiálů. I v případě relativně restriktivního vymezení diskurzu jako významové struktury narazíme na problém vymezení „významotvorných“ lidských aktivit (Wetherell, 2001b, s. 27). Významová struktura není (re)produkována jen texty nebo mluveným projevem, ale i obrazovými médii (filmem, plakáty...) a neverbální komunikací ve všech myslitelných formách. Mnohé verze diskurzivní analýzy (např. kritická diskurzivní analýza) se proto nespokojí s analýzou textů a přechází k analýze vizuálních obrazů a dalších médií. Rozšiřuje se tak množství a spektrum požadovaného empirického materiálu a stoupají i nároky na zpracovanost metody a na výzkumníka samotného.

- Náročnost na zdroje. Diskurzivní analýza vyžaduje velké množství empirického materiálu i v případě, že se spokojí s analýzou psaných textů a mluvených projevů. Typickým příkladem je foucaultovská historická diskurzivní analýza, která je často závislá na dokumentech sahajících do hluboké minulosti. Podobně i další varianty diskurzivní analýzy jsou často postaveny na rozsáhlých souborech dat.

4.8 Závěr

Diskurzivní analýza představuje poměrně širokou rodinu přístupů zkoumajících jazyk v jeho sociální dimenzi a významotvorné aktivity lidí. Jejich společným východiskem je chápání textu, mluveného projevu a jiných forem komunikace jako svědectví o objektu vědecké analýzy.

V kapitole byly představeny některé z těchto přístupů (především sociálně-psychologická, kritická a foucaultovská historická diskurzivní analýza). Výběr variant diskurzivní analýzy byl motivován snahou reflektovat pluralitu diskurzivní analýzy v mezinárodních vztazích či politologii. Mým záměrem

bylo také nastínit podoby diskurzivní analýzy ve společenských vědách jako celku, jež mohou sloužit jako inspirace a obohacení pro diskurzivní analýzy v našich disciplínách.

Nechybí ani dvě ukázkové aplikace diskurzivní analýzy v její kritické a foucaultovské podobě, které by spolu se srovnáním jednotlivých přístupů v obecné části měli napomoci čtenáři s výběrem nejvhodnější metody. Zatímco práce od Wodakové a jejích spolupracovníků je příkladem metodologicky zpracované analýzy, Campbell předkládá zajímavý vzhled do formování americké identity, nicméně bez jasné specifikované metody zpracování dat. Přestože se objevují první metodologické texty k foucaultovské historické diskurzivní analýze (Hansen, 2006), je i nadále zájemce o tento přístup odkázán na náročné vyvozování vhodného postupu z jednotlivých aplikací této varianty diskurzivní analýzy. I o ostatních, metodicky zpracovaných variantách diskurzivní analýzy však můžeme prohlásit, že vyžadují určitou dávku „řemeslné zručnosti“, kterou je obtížné popsat či vyučovat (Potter, 1997, s. 147–148).

Doporučená četba

Pro rychlý vzhled do různých variant diskurzivní analýzy v sociálních vědách lze využít příspěvek od Peräkyläho (2005), komplexní pohled na celou škálu variant diskurzivní analýzy a témat, jimž se může diskurzivní analýza v sociálních vědách věnovat, nabízí Wetherellová, Taylor a Yates (2001).

Stav diskurzivní analýzy a jejích metod v rámci mezinárodních vztahů mapuje Millikenová (1999). Dobrý úvod do konkrétních metod kritické diskurzivní analýzy využitelných v politologii a mezinárodních vztazích nabízí publikace editovaná Ruth Wodakovou a Michaelen Meyerem (Wodak a Meyer, 2001), především pak kapitoly od Fairclougha (2001) a Wodakové (2001b). Pro pokročilé zájemce je k dispozici detailnější rozpracování Faircloughovy metody (Fairclough, 2003). Základní rysy výzkumného rámce foucaultovské historické diskurzivní analýzy (poststrukturalistické diskurzivní analýzy) v mezinárodních vztazích jsou nastíněny v práci Hansenové (2006). Mezi zdatně aplikace různých variant diskurzivní analýzy lze kromě textů představených v této kapitole (Wodak et al., 1999; Campbell, 1998) zařadit i některé další práce (Hansen, 2006; Hall, 2003; Milliken, 2001; Dory, 1993; ÓTuathail, 2001).

Otázky

- Jaký je rozdíl mezi pojemím diskurzu jako sociální aktivity a významovou strukturou?
- Ke studiu jakých témat lze využít diskurzivní analýzu?
- Je diskurzivní analýza vhodná ke studiu kauzality? Proč?
- Ve vhodném politickém projevu (novoroční projev, projev k 28. říjnu...) se pokuste najít jazykové prostředky a formy realizace (personifikaci, synekdochu, metaforu či metonymii...), pomocí kterých je znázorněno „my“ – tedy český národ.
- Navrhněte konkrétní identitu jako předmět foucaultovské historické diskurzivní analýzy a pokuste se identifikovat událost(i) (či „zahraníčňě-politické“ akty), v nichž lze formování této identity sledovat.

5

Analýza metafor

Petr Drulák

Analýza metafor nepředstavuje samostatnou **metodologii**, rovněž ji však nelze ztotožnit s jednou konkrétní **metodou**. Z hlediska našeho úvodního vymezení těchto pojmů označuje soubor několika metod využívaných především metodologií analýzy diskurzu, již se věnuje předchozí kapitola. Výzkum metafor nachází své využití nejen v tradičních sociálněvědních oblastech diskurzivních analýz, k nimž patří například politologie, sociologie či kulturní antropologie, nýbrž také v lingvistice (z níž pochází), literární vědě, psychologii a v kognitivních vědách. Tato kapitola se věnuje analýze metafor politického diskurzu. To, co bylo v předchozí kapitole řečeno o diskurzivní analýze, se proto z větší části vztahuje i na analýzu metafor a nebude znovu rozebíráno.

Metaforu můžeme předběžně vymezit jako jazykový jev, který propojuje dvě odlišné oblasti naší zkušenosti. Toto vymezení odpovídá všeobecně přijímané definici metafory jako rétorického nástroje, který nám umožňuje „vidět něco jako něco úplně jiného“ (Burke, 1945, s. 503, citováno v Cameron, 1999a, s. 13). Když například o někom řekneme, že „zářil radostí“, nemyslíme tím, že by z něho skutečně vycházelo světlo. Metaforicky však popíšeme něčí náladu prostřednictvím pozitivních pojmů světa a tepla. Když se politici navzájem „napadají“, obvykle to neznamená, že mezi nimi dochází k fyzickým potyčkám. Jedná se o důsledek metafor, která zobrazuje politickou diskusi jako fyzický zápas. Metafory jsou v jazyce důležité právě tím, že propojujáním dvou odlišných oblastí prohlubují, či naopak zastírají naše porozumění světu. Pokud rozeznáme metaforu, o něž aktéři opírají své myšlení a jednání, jsme schopni stanovit hranice, v nichž se tito aktéři budou pohybovat.

Možnosti použití metafor při zkoumání politického diskurzu budou naznačeny následujícím způsobem. Nejprve ukážu, že analýza metafor je slučitelná s řadou ontologických a epistemologických pozic. Následně se budu věnovat důkladnějším metodologickým rozpracování pojmů metafor a souvisejících pojmů pro potřeby operaionalizace. V praktické části rozeberu tři studie využívající analýzy metafor ke studiu politické reality: monografi z oboru